

FRANZ VON DOMBAY'IN (1758-1810) TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER DERLEMESİ

Mehmet Uğur EKİNCİ*

Özet: Manchester John Rylands Kütüphanesi'nde, 18. yüzyıl sonlarında Avusturya'nın Osmanlı sınır bölgesinde görev yapmış tercüman ve şarkiyatçı Franz Lorenz von Dombay tarafından hazırlanmış ve bugüne değin yayınlanmamış bir Türkçe atasözleri ve deyimler derlemesi mevcuttur. Toplam 440 adet sözü ve Latince çevirilerini içeren bu derleme, dönemin atasözleri ve deyimler dağarcığı hakkında oldukça zengin bir kaynaktır. Bu çalışmada, sözkonusu kaynak ve yazarı kısaca tanıtılacak ve derlemenin çeviriyazımı sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Atasözleri, deyimler.

Franz von Dombay's (1758-1810) Compilation of Turkish Proverbs and Idioms

Abstract: There exists in the John Rylands Library, Manchester, a hitherto unpublished compilation of Turkish proverbs and idioms prepared by Franz Lorenz von Dombay, an Austro-Hungarian dragoman and orientalist who served on the Austro-Ottoman border in the late eighteenth century. This compilation, which includes 440 phrases along with their translation in Latin, provides fairly rich material on the proverb and idiom repertoire of its time. This study includes a brief introduction to this source and its author, and a full transcription of the compilation.

Keywords: Turkish, Proverbs, idioms.

Giriş

Manchester John Rylands Kütüphanesi'nde Avusturyalı devlet tercümanı ve şarkiyatçı Franz Lorenz von Dombay'a ait çeşitli el yazmaları bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Farsça ve Türkçe dilleri üzerinedir (Farsça Yazmalar, no. 141). Gri, sert kapaklı bir cilt içerisinde toplam 98 (+2) varaktan oluşan yazmanın müstensihî ve tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Gayet düzenli ve okunaklı bir biçimde kaleme alınmış bu yazmanın ilk yarısı (v. 1a-45a) Farsça sözlere ve gramer bilgilerine, diğer yarısı ise (v. 46a-98b) Türkçe atasözü ve deyimlere ayrılmıştır.¹ Bu çalışmamızda, yazmanın yalnızca Türkçe'ye dair içeriği üzerinde durulacaktır.

Yazmanın sahibi Dombay,² Macar asıllı olmakla beraber Viyana'da doğmuş ve yetişmiştir. 1781 yılında Şark Dilleri Akademisi'nden mezun olduktan yaklaşık iki

* Dr., Londra Üniversitesi, SOAS.

¹ Ayrıntılı katalog bilgileri için bkz. Schmidt (2011: 303-6).

² Burada verilen biyografik bilgilerin dayandığı çalışma için bkz. Schmidt (2002: 2:75-151).

yıl sonra Fas'a tercüman olarak gönderilmiş, altı yıl kadar bu ülkede kaldıktan sonra İspanya'ya geçmiştir. Buradaki görevinin ardından 1792 yılında Avusturya'nın Osmanlı sınır bölgesine (bugünkü Hırvatistan) tayin edilmiş, 1800 yılına kadar iki ülke arasındaki sınır meselelerinde müzakereci ve tercüman olarak görev yapmıştır. Hayatının son 10 yılını başkent Viyana'da geçirmiş, burada saray tercümanlığı (*Hofdollscher*) ve konsey üyeliği (*Rath*) görevlerinde bulunmuştur.

Şark dillerine ilgisi yalnızca tercümanlık seviyesinde kalmayan Dombay'ın Arapça ve Farsça dilleri hakkında kitapları mevcuttur.³ Türkçe'ye dair bir yayını bulunmamasına rağmen görevi icabı Avusturya devletini temsilen uzun süre Türkçe yazışmalar ve tercüme yapması bu dil üzerinde de hakimiyetinin kuvvetli olduğunu göstermektedir. Nitekim aşağıda çevirisini sunduğumuz derlemeyi de yayınlamak niyetiyle hazırlamış olabilir; fakat bu kaynak günümüze değin hiçbir yerde neşredilmemiştir.

Derleme hakkında notlar

Dombay'ın Türkçe atasözleri ve deyimler derlemesinde toplam 440 söz kayıtlıdır. Bunlar, dördü 100, biri 40 sözü içeren beş bölüm hâlinde gruplanmış ve ilk harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Her sayfada beş söz yer almakta, ve her sözün yanında Latince çevirisi de bulunmaktadır.

Günümüz araştırmacılarından Jan Schmidt (2001: 304), Dombay'ın bu derlemeyi hazırlarken İstanbul'da Hollanda sefirliği görevinde de bulunmuş ünlü şarkiyatçı Levinus Warner'in (1619-1665) hâlen Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan notlarını esas aldığını öne sürmektedir.⁴ Hâlbuki sözkonusu kütüphanenin yayımlanmış kataloğunda verilen örnek sayfa ve metinler (Schmidt 2000: 77-9, 437-9, 491-2, 496) bu çalışmada incelediğimiz derleme ile örtüşmemektedir. Dolayısıyla Dombay'ın, Warner'in notlarından yararlanmış olsa dahi bunları aynen kopyalamadığı açıktır.

Derlemede birçok atasözü ve deyim bugün bildiğimiz kalıplaşmış hâllerinden farklı olarak kaydedildiği göze çarpmaktadır (ör: Ağaç yaş iken doğrulur; kasap dükkânında her koyun kendi bacağından asılır; yağmurdan çıktım doluya uğradım). Ayrıca birçok sözün farklı varyantlarıyla karşılaşılmaktadır (ör. I-7/III-18; III-25/III-32; III-39/III-47; III-89/III-90).

Latince çevirilerde ifâdeler genellikle herhangi bir ekleme ya da çıkarma olmaksızın kelimesine aktarılmıştır. "Yabancı" anlamındaki *el* kelimesinin (ör. Elle gelen düğün bayramdır; el için ağlayan gözsüz kalır) organ anlamına gelen *el* (*manus*) olarak çevrilmiş olması dışında önemli bir çeviri hatası göze çarpmamaktadır. Hatta birkaç atasözünde Türkçe ifâde düşük ya da hatalyken Latince çeviri düzgün verilmiştir (ör. III-19; III-30).

³ Arapça üzerine yayımlanmış çalışmaları, bu dilin Fas diyalekti hakkında bir inceleme (Dombay 1800) ile Ebu Medîn'e ait özlü sözlerin Latince çevirileridir (Ebu Medini 1805). Ayrıca bir de Farsça dilbilgisi kitabı yazmıştır (Dombay 1804).

⁴ Bu notların bulunduğu yazmalar şunlardır: Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Şark Yazmaları, no. 383; no. 1119; no. 1170; ve no. 1180.

18. yüzyıl sonlarında kaleme alındığını tahmin ettiğimiz bu derlemenin o dönemde konuşulan Türkçe hakkında renkli ve ilgi çekici bir kaynak olduğu kuşkusuzdur. Dilbilim açısından değeri ve katkısı ise diğer kaynaklarla karşılaştırmalı olarak incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır.

Çeviriyazım

Aşağıdaki çeviride transkripsiyon alfabesi kullanılmış ve orijinal imlâya sadık kalınmıştır. İmlâda karşılaşılan bariz hatalar dipnotlarda gösterilmiştir. Harf, hece ya da kelime eksikliği tesbit edilen durumlarda bu eksiklikler köşeli parantez kullanılarak tamamlanmıştır. Okunamayan birkaç kelime ise yazıldığı gibi verilmiştir.

Proverbiorum Turcicorum Centuria I [Yüz Türk Atasözü I]

	TÜRKÇE	LATİNCE
1 [v. 47a]	Aşılacak suda boğulmaz.	Suspendendus aquis non submergitur.
2	Eski dost düşman olmaz, olursa da yakışmaz.	Antiquus amicus, inimicus non fit, si etiam fiat, non quadrat.
3	Eski panbuğ bez olmaz.	Ex gossipio vetere non fit tela.
4	Eşek ile gitme yola, getirir başına belâ.	Cum asino non cas ad iter, affert capiti tuo infortunium.
5	Âdem tedbîr ider, Allah taqdîr ider.	Homo proponit, Deus disponit.
6 [v. 47b]	İşlanmış yağmurdan korkmaz.	Madidus a pluvia non timet.
7	Âdem ikrâ[rı]ndan, hayvân yularından.	Homo ex confessione sua, jumentum ex capistro noscitur.
8	Uyur yılanın kıyruğuna başma.	Noli serpentis, dum dormit, caudam conculcare.
9	Ölüye bed-du'â söyleme.	Mortuo blasphemiam noli dice.
10	Âteşden korkan tütünden şakınur.	Qui timet ignem, sibi cavet a fumo.
11 [v. 48a]	İnsan dilden biter, dilden yiter.	Homo lingua crescit, lingua perit.
12	Elma ağacından ırak düşmez.	Non procul a proprio stipite pomma cadunt.
13	Eyü ile görüş ki eyü olasın.	Cum bono conversare, ut bonno evadas.
14	Elden çıkan ele girmez.	Quod e manu egreditur, in manum non ingreditur.
15	Allahdan kork, âdemden utan.	Deum time, et ab homine erubescere.
16 [v. 48b]	Ahmanın kalbi dildedir, âkilin dili kalbindedir.	Insipientis cor in lingua est, prudentis lingua in corde est.
17	Ayak ayak merdibâna çıkılır.	Pededentim scala conscenditur.
18	Allah ihmâl ider, ihmâl itmez.	Deus differt, non negligit.
19	Aylak gezmeden ise aylak işlemesi yeğdir.	Prastat aliquid gratis agers quam otiosum vagari.
20	Oğrı ol, hırsız ol, inşâfı elden kıma.	Esto fur, esto latro, discretio nem e manibus ne seponas.

21 [v. 49a]	İki karpuz koltuğa sığmaz.	Duas angurias una axilla non capit.
22	Âdem gezmekle sağ olur.	Homo deambulando sanus fit.
23	Evvel ta'âm, şoñra kelâm.	Primo cibus, deinde discursus.
24	Ölüm haqqdır ammâ evvel қоңşulara.	Mors quidem justa est, sed primum vicinio meis.
25	Alçaq uçan yüce қonar, yüce uçan alçaq қonar.	Qui in demissis volat, in sublimi pernatatur; qui in sublimi volat, in demissis pernatatur.
26 [v. 49b]	Alana sivri siñek yetişir sazdır, almayana davul ve zurna azdır.	Accipienti culex sufficiens est musica, non accipienti timpanum et littuus parum est.
27	At oğurlandıktan şoñra aћur қapusını қaparsın.	Postquam equus furto ablatu est, stabuli januam claudis.
28	Aқ қoyunı goren içi dolu yağ şanur.	Qui videt albam ovem, pinguedine plenam putat.
29	İki kedi bir arslana yeğdir.	Duo cati sufficiunt contra unum leonem.
30	Atılan oқ girü dönmez.	Iacta sagitta non regreditur.
31 [v. 50a]	Altun pas tutmaz.	Aurum rubiginem non contrahit.
32	Eşeğiñ cânı acı[ı]nca atdan yürükdür.	Si asini anima dolorem patitur, equo velocior fit.
33	At depişir eşek ölür.	Equo excutit, asinus crepat.
34	İğit ölür adı қalur, at ölür meydanı қalur.	Si vir moritur, nomen ejus remanet, si equus, locus ejus manet.
35	İki delüye bir uşlu yeter.	Duobus stultis unno prudens sufficit.
36 [v. 50b]	İmâm evinden aş, ölü gözünden yaş umarsın.	Ex domo Imami cibum, ex oculo defuncti lacrimam speras.
37	El eliñ âyinesidir.	Manus est speculum manus.
38	Aқçayı viren düdüği çalar.	Pecuniam dans fistula ludit.
39	Od düşdiği yeri yaқar.	Quo ignis cadit, locus ardet.
40	Âteşle panbuğuiñ oyunu olmaz.	Ignis et lana simul ludere nequeunt.
41 [v. 51a]	Aç tavuқ kendüni arpa anbârında şanur.	Famelica gallina putat se esse in conservatorio hordei.
42	İki el bir baş için.	Duo manus pro uno capite.
43	At bineniñ, қılıç қуşananiñ.	Equus est equitis, ensis cingulum portantis.
44	İpe un serme.	Funi farinam non illine.
45	Aқ Deñizde қapudân, Mışıra sultân idersin.	In alto mari Archithal assum, in Aegypto Sultanum facis.
46 [v. 51b]	Ayağıñı yorğaniña göre uzatmalu.	Pedem tuum juxta stragulam tuam extendas.
47	Aydınlıkda gölge olmaz, қaranlıkda hiç olmaz.	In lumine non fit umbra; in tenebris plane non fit.

FRANZ VON DOMBAY'IN (1758-1810) TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER DERLEMESİ

48	Âdem şora şora Bağdâda gider.	Homo quaerendo Babiloniam vadit.
49	Âdem âdemi bir kerre aldadır.	Homo hominem semel decipit.
50	Ata kırnın, yiğide burun.	Equo venter, juveni nasuo.
51 [v. 52a]	Atarlar taşı elbette dirahıt-ı meyvedâr üzere.	Iaciunt lapidem omnino super arborem fructiferum.
52	Aç da'vâcılık itme.	Iejunus litem ne fac.
53	Aç kırnına şu içmek boş eve hırsız girmeğe beñzer.	Ventre jejuno aquam bibere, est latronis instar, qui domum vacuum ingreditur.
54	Açılma, şovuk alursın.	Ne te aperias, frigesces.
55	Açık ağız aç kıalmaz.	Os apertum non manet jejunum.
56 [v. 52b]	Âdem âdeme lâzım olur.	Homo homini necessarius fit.
57	Ağzıña kirâ mı istersin?	An solutionem pro ore tuo petio?
58	Ağla ey gözlerim, ne gelür var ne gider.	Flete oculi mei, nec quid seniat, nec quid abeat est.
59	Akıça akçayı kıazanır.	Pecunia lucratur pecuniam.
60	Alan şatandan umar.	Emeno sperat a vendenti.
61 [v. 53a]	Altunıñ kıymetini şarrâf bilür.	Pretium auri noscit nummularius.
62	Alma yarım elmasını, yersin odun yarmasını.	Non accipe medium illius pomum ne vapules.
63	Alçak eşeğe her kim olsa biner.	Asinum parva statura quivis equitare potest.
64	Allah diyen maħrûm kıalmaz.	Qui Deum invocat, non manet miser.
65	Av alanın, yük vuranın.	Venatio est ementis, onus jaculantis.
66 [v. 53b]	Anañ şarmısağ babañ şoğan, sen gülbeşeker neden oldun?	Mater tua est allium, pater tuus cepa, tu vero conditum rosaceum, unde factus es?
67	Ay aydan hesap bellüdür.	Computus a mense ad mensem clarus est.
68	Ayağında tonı yok, başında fesleğen daqınır.	Non tegunt pedes ejus caliga, exornat caput suum ocymo.
69	Eğer abtâl, eğer dervîş, pâra ile biter her iş.	Aut cum eremita, aut cum monacho rem habeas, eam semper terminat pecunia.
70	Eşek daħî ba'z-ı kerre at gibi deper.	Asinus etiam aliquando equi instar calcitrat.
71 [v. 54a]	Ev alma, kıoñşu al.	Accipe vicinum, et non domum.
72	Evi yanmış çıfud gibi çalışur.	Indei instar, cujus domus flagrat, laborat.
73	Evdeki bâzâr çârşuya uymaz.	Mercatus, qui fit domi, non convenit illi, qui fit in foro.
74	Elçiye zevâl olmaz.	Legato non fit violentia.
75	El benim, etek seniñ.	Manus est mea, sinus vestis tuus.
76 [v. 54b]	El yumruğın yemeyen kendi yumruğın bozdoğan armudı şanur.	Qui pugno manus non vapulao manus sua pugnum, putat pirum pompejanum.

77	Eğri otur, doğru söyle.	Curvè sede, rectè loquere.
78	Etmegiñ büyüğü hamuruñ çokluğundan olur.	Magnitudo panis fit a copia massa.
79	Etmegi yalnız yiyen yükün dahî yalnız kaldırır.	Qui solus comedit, solus etiam onus suum portat.
80	Et tırnağdan ayrılmaz.	Caro ab ungue non separatur.
81 [v. 55a]	İtme, bulma.	Ne fac, non inveni.
82	Ey gidi felek, kimine kavun yedirirsin, kimine kelek.	O! coeli! aliquibus, comestui praebetis pepones, aliis vero pepones immaturos.
83	Ebleh öldür ki dünyâ için gâmm yiye, kim bilir kim kazana kim yiye.	Stultus est ille, qui ob mundum tristatur, quis scit, quis lucrabitur, et quis comedit.
84	Acı padlıcanı kırağı çalmaz.	Pruina non nocet melongenae amarae.
85	Ak göt, kara göt geçidde bellü olur.	Podex albus, podex niger, in vado innotescit.
86 [v. 55b]	Alacak ile virecek ödenmez.	Accipiendo non solvitur dandum.
87	Oñmadığımızı, ölmediğimize sayarız.	Si laudem non sumus meriti, contenti simus, quod vitam non perdidimus.
88	İki çıplak hamâma yakışır.	Duo nudi balneo conveniunt.
89	İğid iğidi yeñer, at atı geçer.	Juvenis vincit juvenem, equus procurrit equo.
90	İki fikir eyle, bir söyle.	Bis cogita, semel loquere.
91 [v. 56a]	İnsân söyleşerek, hayvân kokuşarak.	Homo loquendo, animal odorando.
92	İki eğriden bir doğru çıkar.	Ex duabus rebus curvis fit una recta.
93	İki şu bir etmek yerini tutar.	Bis bibere unius comessionis locum tenet.
94	İki nesne harâb ider cihânı, köleniñ şüfîsi ve Türküñ ‘avâmı.	Res duae mundum destruunt; Doctus servus, et plebeji turcarum.
95	İlk vuran okçudur, sonra vuran boğçudur.	Qui primo vulnerat, sagittarius, qui postea, foricarius est.
96 [v. 56b]	İn aşağı kiremit kırarsın.	Descende, alias franges tegulas.
97	Ortaqlık eyü olaydı iki âdem bir çarı alır idi. ⁵	Si societas bona foret, duo homines unam foeminam acciperent.
98	Ölecek câna bir yer gerekdir.	Moriundae animae locus necessarius est.
99	Ölme eşeciğim ölme, gönça biter yersin.	Non morere asine mi, non morere, crescet enim calix rosae, et comedes.
100	Ağlamağla iş bitmez.	Flendo negotium non finitur.

⁵ Son iki kelime “الریدی” şeklinde yazılmıştır.

Proverbiorum Turcicorum Centuria II [Yüz Türk Atasözü II]

	TÜRKÇE	LATİNCE
1 [v. 59a]	Ölüler için ağlama, deliler için ağla.	Ob mortuos non fle, sed ob stultos.
2	O aldı, bu virdi, saña ne?	Ille accepit, hic dedit, quid ad te?
3	Oğuyub yazmak, deryâda yüzmek her birisininin kârı değil.	Legere, scribere, et in mari natate cujusvis non est.
4	Uçan kuşlardan kangı kuşdur ki süt virir yavrusuna?	Quis volucrum, qui pullo suo lac praebet?
5	Ucuz viren tiz şatar.	Qui levi pretio vendit, cito vendit.
6 [v. 59b]	Uşak ile gitme yola, yüki yıkılır ⁶ ise ağlar, yükün yıkılır ise güler.	Cum infante non vade, si ipsemet cadit flet, si tu cadis, ridet.
7	Ummadıgıñ taş baş yarar.	Contemptus lapis caput vulnerat.
8	Olduğün yere yestehleme, şofıra üzerine bulaşır.	In loco, in quo es, noli cacare quia temet ipsum elues.
9	Ata arpa, öküze boynuz yük değil.	Granum equo, cornua tauro oneri non sunt.
10	Ağ akça kıra gün içündür.	Pecunia alba diei nigrae inservit.
11 [v. 60a]	El eli yıkar, iki el yüzi.	Manus manum, utraque faciem lavant.
12	El ile gelen düğün bayrâmdır.	Quod manu ingreditur, nuptiae, et pascha est.
13	Aş taşarsa kepçeniñ bahâsı olmaz.	Si cibus superabundat, spatha pretrium non habet.
14	Eşekden ilerü aħura girme.	Ante asinum stabulum ne intra.
15	Etmegi etmekçiden al.	Panem a pistore eme.
16 [v. 60b]	Övke ile kılkın ziyân ile otur[ur].	Qui surgit cum ira, cum damno sedet.
17	Öteki çeşme göl gibi akar.	Fons inferior lacus instar currit.
18	İşden artmaz, dişden artar.	Ex labore nil superest, at ex dente superest.
19	El için ağlayan gözsüz kalur.	Propter manum flens, manet sine oculo.
20	Akça akçayı kızanur, eyü iğid bel deper.	Pecunia lucratur pecuniam, fortis juvenis arat terram.
21 [v. 61a]	El elden üstündür, 'arşa çıkınca.	Manus una super alteram, donec tangat astra.
22	Öksüz olan kendi göbeğın keser.	Orphanus ipsemet sibi umbilicum scindit.
23	Ayu tiryâkiyi parolasun, çelebim gülsün oynasun.	Ursus laceret eum, qui Theriacum vendit, et dominus meus rideat, et saltet.
24	Ölüyi çok sürersen oşuran olur.	Si mortuum multum fricaveris, Pedens erit.
25	Üzüm üzime bakarak kırarır.	Uva uvam aspiciendo nigra fit.

⁶ Atasözünde iki kez geçen bu kelime her iki seferde de “بگور” şeklinde yazılmıştır.

26 [v. 61b]	Âdemi var şuyı bulamaz içmeğe, âdemi var köpri bulamaz şudan geçmeğe.	Dantur homines, qui aquam non inveniunt ad bibendum; dantur homines, qui pontem non inveniunt ad transigendam aquam.
27	Öldiği yetmez, kız ağacından tâbut ister.	Mortuum esse non sufficit, insuper sarcophagum e nuce petit.
28	Eski hamâm, eski taş.	Antiquum balneum, antiqua scutella.
29	Edeblü edebsizden edeb öğrenür.	Humanus ab inhumano humanitatem discit.
30	İki câmi‘ arasında kalmış bî-namâz döndü.	Inter duas Moscheas commoratus, sine oratione redivit.
31 [v. 62a]	Amasyanıñ bardağı, biri olmazsa bir dahî.	Si una urna Amasia desit, ad erit altera.
32	Evinde yemayan gelene yerim dar dimiş.	Qui domi non manducat, adveniendi dicit, locus meus angustus est.
33	İki desti birbirine tokunsa biri kırılır.	Si duae concutiantur urnae, frangitur una.
34	Olur olmazsa sırrıñ açma. ⁷	Unicuique secretum tuum non revela.
35	Azacık aşım, gavgasız başım.	Pancum cibi, erit caput sine molestia.
36 [v. 62b]	Akçanıñ gitdiğine bakma, işiñ bitdiğine bak.	Non quod pecunia tua abierit, sed quod negotium bene terminatum sit, considera.
37	Ağac yaş iken toğrulur.	Arbor, dum tenera est, facile dirigitur, ut recta fiat.
38	Akacağ kan damarda tırmaz.	In vena non manet sanguis, qui effluere debet.
39	Arayan mevlâsın bulur.	Qui dominum quaerit, invenit.
40	Bu gün[ki] yumurta yarınki tavuğdan yeğdir.	Hodic ovum crastina gallina melius est.
41 [v. 63a]	Bir çiçekle yaz olmaz.	Uno tantum modo flore aestas non fit.
42	Beş parmak bir değil.	Quinque digiti non sunt aequales.
43	Bir urmağla ağac düşmez.	Uno ictu arbor non cadit.
44	Bir ok iki kuş almaz.	Una sagitta duas aves non capit.
45	Balta şapını kesmez.	Securis manubrium suum haud secat.
46 [v. 63b]	Bir çıplağı biñ cebelü şoymaz.	Unum nudum mille loricati non spoliant.
47	Bal bal dimekle ağız tatlu olmaz.	Mel mel dicendo, os non dulcescit.
48	Bal aldım, bekmez çıktı.	Mel emi, vinum coctum prodivit.
49	Bal tutan parmağın yalar.	Qui mel tangit, digitum suum lambit.
50	Ben demek şeytân işidir.	Ego dicere est Satanae res.
51 [v. 64a]	Boş torba ile at tutulmaz.	Vacuo sacco pabuli equus non capitur.
52	Baş gidince ayak pâyidâr olmaz.	Si caput abiverit, pedes firmi non manent.

⁷ Latince çevirisi “Herkesine sırrını açma” şeklindedir.

FRANZ VON DOMBAY'IN (1758-1810) TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER DERLEMESİ

53	Biñ işci, bir başcı.	Mille laboratores, unus praefectus.
54	Balık başdan koçar.	Piscis a capite foetet.
55	Bize de mi lololo?	Etiam mihi lololo?
56 [v. 64b]	Bir evde ĥoros çok olunca şabâĥ geç olur.	Si multi galli sint in domo, tarde mane fit.
57	Boş ‘anbâr, dıbsız kile, ha ölç, ha ölç.	Vacuum est conservatorium, mensura tritici sine fundo, heus mensura! heus mensura!
58	Baykuşuñ kısmeti ayağına gelür.	Bubonis fatum ad pedes sequitur.
59	Ben câmi‘e gitmem, sen meyĥâneye gelmezsın.	Ego templum non visito, tu ad hospitium non vadis.
60	Beli pâsbân gıce gezer.	Omnino vigilia de nocte ambulat.
61 [v. 65a]	Bir pâra virdik söyletmeĥe, biñ virdik sus itdirmedik.	Dedi unum obulum, ut loquatur, mille dedi, et ipsum non silere feci.
62	Pabuc eskidi ise abdâllıĥa vur şûreti.	Si calceus tuus veterascit, eremitam te finge.
63	Baba oĥlana bir bâĥ virmiş, oĥul babaya bir şalkım üzüm virmemiş.	Pater filis suo vineam dedit, filius patri suo botrum uvarum negavit.
64	Başına şovuk geçmiş.	Frigus caput ejus tetigit.
65	Balsız ĥelva olmaz.	Dulciarium sine mel[[]]e non fit.
66 [v. 65b]	Bal yapmaz arı gibi ne girüb çıĥarsın?	Quid ingrederis, quid egrederis, apis instar, quae mel non condit.
67	Bitlü baĥlanıñ kör alıcısı olur.	Fabas cum pediculis caecus emit.
68	Baĥşış atıñ dişine baĥılmaz.	Equi dono accepti dentes non perquiruntur.
69	Baĥıl cennet yüzünü görmez.	Avarus paradisi faciem non videt.
70	Bir vurmaĥla balta kesmez.	Uno ictu securis non secat.
71 [v. 66a]	Bir eliñ sesi çıĥmaz.	Una manus strepitum non exit.
72	Bir başa bir göz yetişir.	Uni capiti oculus unus sufficit.
73	Bir virmeyince iki alamazsın.	Nisi unum dederis, duo non accipies.
74	Bir taşla iki kóz vurıñur.	Uno lapide duae nuces feriuntur.
75	Bir taşda tokuz kóz görmeyince taş atılmaz.	Super montem, ubi novem nuces non videntur, lapis non projicitur.
76 [v. 66b]	Behey oñacak, büyük âdem olacak.	Heus tu emendande, ac in magnum evasure.
77	Boş ite menzil olmaz.	Canis vagabundus non habet hospitium.
78	Büyük loĥma ye, büyük söyleme.	Magnum bolum comedere, et superbe non loquere.
79	Başın keser, saĥalın tırâş idersin.	Caput ejus amputat, et barbam ejus tondes.
80	Bir geminiñ çok ĥapudanı olur ise batır.	Si in una navi plures fuerint praefecti, submergitur.

81 [v. 67a]	Biñ mil bir peksimat, bir mil biñ peksimat.	Mille miliaria unus panis biscocctus, unum milliare mille panes biscoccti.
82	Borc iğidiñ kaçmasıdır.	Debitum est scutica juvenis.
83	Beyâz kediniñ panbuğ pâzârına zarârı var.	Albus felis damnum adfert foro gossipii.
84	Bir var idi giceden, bir de düşdi bacadan.	Unus supererat ex nocte, et unus cecidit ex camino.
85	Pek nâzlanmağla iş bitmez.	Multis blanditiis non finitur negotium.
86 [v. 67b]	Bu dünyâ bir yağlı kuyruktur, ‘aşk olsun kesüb yiyene.	Mundus hic oleosa cauda est, salus sit illi, qui dissecatam comedit.
87	Bir koyundan iki deri olmaz.	Ex uno vervece duae pelles non fiunt.
88	Biberi çok olan mercimek corbasına eker.	Qui multum piper habet, spargit illud super jusculum ex lentibus coctum.
89	Bakğâl bir âdem için dükkân açmaz.	Propter unum hominem non aperit suam officinam olitor.
90	Biz de yaradaniñ kuluyuz. ⁸	Etiam nos creatoris servi sumus.
91 [v. 68a]	Bir kişiye şorma aşlın, ‘izzetinden bellüdür.	Neminem interroga de origine sua, patet enim ex honestate sua.
92	Tehî-dest kapuya varsañ efendi uyuyor dirler, eliñde bergüzâr olsa gel buyur dirler.	Vacua manu ad aulam si iveris, dominus dormit dicunt; si vero in manu tua sit munus, intra quaeso, dicunt.
93	Tekkeyi bekleyen şorbasını yir.	Caenobium Dervisionum curans bibit jusculum.
94	Tatarıñ kulağuzı ihtiyâcı yok.	Cursor non eget duce.
95	Tencere yuvarlanmış kapağın bulmuş.	Giravit cacabus, operculum suum invenit.
96 [v. 68b]	Tuz gibi her işe karışma.	Instar salis noli immiscere te omnibus.
97	Cismi olmayan şeyiñ ismi de yok.	Rei, corporis expertis nomen non extat.
98	Çok bilen, çok söyleyen, çok yañılır.	Qui multum scit, qui multum loquitur, multum errat.
99	Çok viren mâlından virir, az viren cânından virir.	Qui multum dat, e suis dat, qui parum dat, ex animu dat.
100	Cân büstânda bitmez.	Anima in horto non crescit.

Proverbiorum Turcicorum Centuria III [Yüz Türk Atasözü III]

	TÜRKÇE	LATİNCE
1 [v. 71a]	Çün tîr-i kazâ kemân-ı kaderden atılır, siper-i hâzer ile def olunmaz.	Cum sagitta decreti ex arcu providentiae jacta est, scuto cautionis non repellitur.
2	Çatal kazık yere girmez.	Bifidus palus non intrat in terram.
3	Çuvalıñ ağızı قیوب dibin delersin.	Sacci orificium sinis, et fundum perforas.

⁸ Kelime “قولی ایز” şeklinde yazılmıştır.

FRANZ VON DOMBAY'IN (1758-1810) TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER DERLEMESİ

4	Çapañ hırsız ev şâhibi tutar.	Velox latro domus dominum capit.
5	Çocuğla gitme yola, götürür başña belâ.	Cum puero in viam non te confer, capiti tuo malum accerset.
6 [v. 71b]	Çok nâz ‘âşık uşan[dır]ur.	Nimia retinentia amantem tandem pertaesum reddit.
7	Çeşmeye bardağı sağ getüren ve kırık da getüren bir bilürler.	Ad fontem vas fractum, vel integrum ferentes idem censentur.
8	Çingâne zurna çalar, ayu oynar, ben böyle düğün görmedim.	Zingarus fistulam sonat, et ursus saltat, tales nuptias nunquam vidi.
9	Çıt çıt iden na‘lçadır, iş bitiren aqçadır.	Çıt çit faciens, solea ferrea calcei est, et pecunia negotia finit.
10	Çam ağacı bardağı, o kırıldı bir dağı.	Si vas ex abie fractum fuerit, alium curabimus.
11 [v. 72a]	Cobaniñ göñlü olduğda tekeden ⁹ süt çıkar.	Si pastor voluerit, ex haedo lac mulget.
12	Çokluğa darı saçılmaz.	In abundantia non disseminatur milium.
13	Çala çala düzen olur.	Sonando sonando instrumentum concordatur.
14	Çingâne yararlığın söylerken hırsızlığın söyler.	Zingarus facinora sua narrans, latrocinia sua narrat.
15	Çekiş arasına varma, arayıcı kütüğü yer.	Pugno certantibus noli te immiscere, mediator enim vapulat.
16 [v. 72b]	Hamâma giren terler.	Balneum ingrediens sudat.
17	Haraket olmayınca bereket olmaz.	Sine labore, et mota non dat abundantia.
18	Hayvân yulardan, insan ikrârdan tutulur.	Animal capistro, homo promissis obligatur.
19	Haleb onda ise arşın [burada].	Si Halepum ibi est, ulna hic est.
20	Hamâmda deli var.	In balneo stultus est.
21 [v. 73a]	Hayırlu işi ihmâl itme ve günden güne girü bırakma.	Bonum opus non negligas, nec de die in diem differas.
22	Hayır eyle deñize bırak, balık bilmez hâlık bilür.	Bonum fac in mare projice, si piscis non agnoscit, creator agnoscit.
23	Hidmet itmek öğrenmeyen efendilik dağı itmez.	Qui servire non didicit, non scit imperare.
24	Halk yanında eşek kuyruğunu kesme, kimi uzun der, kimi kışa.	Coram populo asini caudam non abscinde, alii dicent longam, quidam brevem.
25	Haşmın karınca ise merdâne kork.	Si inimicus tuus formica fuerit, viriliter eum time.
26 [v. 73b]	Hastaya ‘ilâc ister misin şorılır mu?	Num interrogatur aegrotus, placet ne tibi medicina.
27	Hidmetkârı gör, ağasın şorma.	Famulum aspice, dominum ne quaeras.
28	Haâta benden, ‘aâta senden.	Meum est peccatum, tua est condonatio.

⁹ Kelime “تگه دن” şeklinde yazılmıştır.

29	Delüye her gün bayrâm.	Stulto omnis dies festus est.
30	Devletsiziñ oğlı [olmaktansa] devletlünün kılı olmak yeğdir.	Hominis cum dominio servum esse quam hominis sine dominio filium esse melius est.
31 [v. 74a]	Demir-i yaramazdan eyü kılıç yokdur.	Ex malo ferro bonus gladius non fit.
32	Düşman qarınca ise fil gibi şan.	Si inimicus est formica, elephantis instar reputa.
33	Davuluñ ¹⁰ sesi irakdan eyü gelir.	Timpani sonno, quo remotior fuerit, eo gratior erit.
34	Deñizde balık bâzâr olmaz.	Piscis in aqua existens non venditur.
35	Dostlarıñ arasında tañrılık yokdur.	In medio amicorum divinitas non est.
36 [v. 74b]	Derviş her yerde ¹¹ ki aışam oldu, aña sarâydır.	Eremita omni in loco palatium suum habet, in quo illi nox facta est.
37	Devlet isteyen devlete lâyıq muşâhabet bulmak gerek.	Qui urbanitatem petit, urbanitate dignum sermonem invenire debet.
38	Deveden büyük fil var.	Adest major camelo elephas.
39	Dostluk kantâr ile, alış viriş mişkâl ile.	Amicitia cum centenario, commercium sesquidrach mam.
40	Delikli taş yerde kalmaz.	Lapis perforatus in terra non manet.
41 [v. 75a]	Doğmamış oğlana kaftân biçilmez.	Nondum nato infanti vestis non scinditur.
42	Depme kapuyı, deperler kapuyı. ¹²	Non percute portam alterius, secus percutient portam tuam.
43	Dost başa bakar, düşman ayağa.	Amicus caput aspicit, inimicus vero pedes.
44	Düşen düşeniñ hâlınden bilür.	Qui cadit statum suum ex statu illius, qui cecidit, agnoscit.
45	Deli alacayı sever.	Stultus amat varietatem.
46 [v. 75b]	Deveyi gördüñmi köçeğın bil.	Vidistine camelitem, pullum ejus ex illa agnosces.
47	Dostuñ ile yiyüb içersen alış viriş itme, zîrâ yimek içmek kantâr ile, alış viriş mişkâl ile.	Si cum amico tuo edis, et bibis, mercaturam non exerce, quia comestio, et potus centenario, mercatura vero sesquidrach mam fiunt.
48	Doğduğuna pîşmân.	Se natum esse poenitet.
49	Doğacak oğlan boğundan bel[l]üdür.	Puer nasciturus ex merda ejus dignoscitur.
50	Doğramış isen kaşığınğa gelür.	Si conscindisti ad cochlear tuum veniet.
51 [v. 76a]	Dad ile ve dille yılan delikden çıkar.	Gustu, et lingua serpens exit ex foramine.
52	Deveyi yardan uçuran bir tutam	Camelitem ex precipitio cadere faciens,

¹⁰ Kelime “دوالك” şeklinde yazılmıştır.

¹¹ Kelimenin doğrusu “nerede” olmalıdır; bkz. Stein (2000: 278).

¹² Latince çevirisi “Çalma elin kapısını, çalarlar kapını” şeklindedir.

FRANZ VON DOMBAY'IN (1758-1810) TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER DERLEMESİ

	otdur.	manipulus herbarum est.
53	Deve kırk yıldan soñra kîn almış.	Camelus post quadraginta annos vindictam cepit.
54	Da‘vâcın Bur[ş]aya gitmiş.	Accusator tuus Bursam ivit.
55	Delüye taş andırma. ¹³	Stulto lapidem ne projicias.
56 [v. 76b]	Dağ dağa şab[â]hın hayr ola dimiş.	Mons monti bonum mane dixit.
57	Zahîreñi yazdan tedârik eyle.	Annonam tuam tempore aestatis cura.
58	Zamâna uymak gerek.	Tempori inserviendum est.
59	Zengîniñ göñlü olunca fûkarânıñ cânı çıkar.	Donec dives decidatur, pauperes moriuntur.
60	Zor ile güzellik olmaz.	Pulchritudo cum coactione ingrata est.
61 [v. 77a]	Süd ile giren hûy cân ile çıkar.	Cum lacte, qui intrat mos, cum anima exit.
62	Sirke-i müft baldan tatlu.	Acetum gratuitum melle dulcius est.
63	Sıçanıñ sidiğinden deñize fâyda var.	Ex urina muris, mare utilitatem consequitur.
64	Serçede ötmek yok, na‘rası çok olur.	Non habet passer cantum, strepitus ejus est multus.
65	Sen çelevi ben çelevi, kim kaşır atı?	Tu dominus, ego dominus, equum quis strigillabit?
66 [v. 77b]	Süt yedim, ağzım yandı.	Lac comedi, os mihi adustum est.
67	Señinde ipliğñ bázâra çıkar.	Etiam tuum filum ad forum prodit.
68	Serçeyi de kuşdan sayarsın.	Etiam passerem avibus adnumeras?
69	Seni gören beğ olur.	Qui te videt Princeps fit.
70	Seni gören sultân olur.	Qui te videt Imperator fit.
71 [v. 78a]	Serçeyi bülbül deyü şatarsın.	Passerem, lusciniam esse dicens, vendis?
72	Sen bilürsin bir iki, ben bilürüm on iki.	Tu scis unum duo, ego duodecim.
73	Surnâzen öyünde ilimon yenmez.	Coram lituo canenti non comeditur malus citrius.
74	Şaçalım tutuşmuş, sen tütün yakmak istersin.	Barba mea exardescit, et tu fumum accendis.
75	Seyl gider, kum kalur.	Aqua fluit, et arena manet.
76 [v. 78b]	Serçeden kırkan daru ekmez.	A passere qui timet, millium non seminat.
77	Seniñ işiñde eşeğe urmağa beñzer.	Etiam negotium tuum asini percussioni simile est.
78	Seniñ ipiñle kuyuya inen kuyunuñ dibinde kalur.	Qui opere funis tui in puteum descendit, in fundo manebit.

¹³ Kelime “الندرمه” şeklinde yazılmış, sözün Latince çevirisi ise “Deliye taş atma” olarak kaydedilmiştir.

Mehmet Uğur EKİNCİ

79	Şâb ile şekeri fark iderim.	Alumen et saccharum distingo.
80	Şer[î]'atla kesilen parmak acımaz.	Digitus juste abscissus non dolet.
81 [v. 79a]	Şâhîn gökden turna indirir.	Falco e caelis gruem descendere facit.
82	Şeker şuya mı düşdi?	An saccharum in aquam cecidit?
83	Şabır şenlik anahtarıdır.	Patientia est clavis gaudii.
84	Şabır ile koruk helvâ olur, tut yaprağı atlas.	Patientia uva immatura dulciarium fit, et folium mori seriaceum.
85	Şabır selâmet, ivmek melâmet.	Patientia est salus, festinatio est reprehensio.
86 [v. 79b]	Şu bulanmayınca turlmaz.	Donec aqua non fiat turbida, non quiescit.
87	Şu damlaya damlaya göl olur.	Aqua guttatim fluendo lacum facit.
88	Şaman altında şu yürütme.	Infra stramen aquam ne fac fluere.
89	Şamanı şu altında yürütme.	Infra aquam stramen ne fac fluere.
90	Şu akdığı yerde yine akar.	In loco, quo aqua semel fluebat iterum fluit.
91 [v. 80a]	Şabır selâmet dimişler.	Patientia est salus dixerunt sapientes.
92	Şuyı getüren ile desti kıran birdir.	Aquam ferens, cum urnam frangenti idem est.
93	Şalt bir çiçekle yaz olmaz.	Uno flore non fit aestas.
94	Şakalıñı değirmende mi ağartdıñ?	An barbam tuam in mola dealbasti?
95	Şora şora Ka'be bulunur.	Interrogando Caba invenitur.
96 [v. 80b]	Şağ şağa ulaşmaz, insân insâna ulaşur.	Mons monti non occurrit, homo homini occurrit.
97	Şoğmadığın çocuğa kaftân biçme.	Non nato infanti togam non cura fieri.
98	Şutulmadık oğrı, beğden doğrı.	Fur nondum captus, principe rector est.
99	Şolu kab şu almaz.	Plena amphora aquam non capit.
100	Şavşan şağa küsmüş, şağın haberi yok.	Lepus irascitur monti: mons autem id ignorat.

Proverbiorum Turcicorum Centuria IV [Yüz Türk Atasözü IV]

	TÜRKÇE	LATİNCE
1 [v. 83a]	Şama'kâr olmazsa dolandırıcı aç kalur.	Nisi avarus foret, deceptor famelicus mansisset.
2	Şavşandan kaç, şayyûd tut.	Fuge a lepore, et cape canem venaticum.
3	Şoğuz hırsız bir cıplağı tıtdılar ve şoyamadılar.	Novem latrones acceperunt nudum, et vestibus eium spoliare non potuerunt.
4	Şoñuz toñuzı çalmaz.	Porcus porcum ferire nequit.
5	Şoñuzdan bir kıl kopardmak şevâbdır.	E porco pillum evellere bonum opus est.

FRANZ VON DOMBAY'IN (1758-1810) TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER DERLEMESİ

6 [v. 83b]	Ṭokuz abdâl bir kaşık ile geçinür.	Uno cochleari novem eremite contenti sunt.
7	Ṭavuk âvâzı ırâqdan kâba gelür.	Gallina vox eminus ampla venit.
8	‘Ârif olan kişi ardından okur mektûbı.	Vir doctus a tergo legit epistolam.
9	‘Ayıbsız yâr isteyen yârsız kalur.	Amicum sine vitio volens, sine amico manet.
10	‘Âşığa Bağdâd ırâq değıl.	Amanti Bagdadum non procul abest.
11 [v. 84a]	‘Araba kırılınca yol gösterici çok olur.	Dum frangitur currus, multi sunt viae duces.
12	‘Âşık kendüni kör şanur, dört yanını dîvâr şanur.	Amans se ipsum caecum putat, et quatuor latera sua murum putat.
13	‘Âşıkda ‘âr olmaz.	In amante non reperitur pudor.
14	‘Avratıñ saçı uzun, ‘aklı kışa.	Foeminae, quae longos capillos habet, brevis est intellectus.
15	‘Âleme cellâd lâzım ise benmi olayım?	Si carnifex mundo necessarius est, an ego fiam?
16 [v. 84b]	‘Ârif olana bir gül yeter.	Sapienti una rosa sufficit.
17	‘Arabayı yağlamayınca tekerlek yürümez.	Nisi pinguedine ungetur currus, rota non movetur.
18	‘Avrat sözine uyan ‘avrat olur.	Qui verbis mulierum se conformat, mulier fit.
19	‘Avâm yanında gözini, ‘âlim yanında dilini şakıñ.	Coram homine vili oculos, coram sapiente linguam refrena.
20	Ġurbetde öğrenmek, hamâmda türkî çağırmağa beñzer.	In alia regione laudari, idem est ac cantilenam canere in balneo.
21 [v. 85a]	Filân yeriñ etmeğı büyük.	In certo quodam loco panis major est.
22	Ķul didüğü olmaz, Allah didüğü olur.	Non quod servus, sed quod Deus dicit, fit.
23	Ķışdan şöñra bahâr olur.	Post hiemem ver fit.
24	Ķarınca kararınca.	Formica juxta vires suas.
25	ĶorĶan bâzîrgân fâyda itmez.	Timidus mercator non lucratur.
26 [v. 85b]	Ķaz Ķaz ile, bâz bâz ile, kel tavuk kel Ķorosla.	Anser cum ansere, falco cum falcone, calva gallina, cum calvo gallo.
27	Ķurduñ oğı Ķuzı olmaz.	Lupi filius non fit agnus.
28	Ķarıncañ Ķanadıdır zevâli.	Formicae alae sunt ejus interitus.
29	Ķurtdan dalanmak ¹⁴ çalınıñ tolaşması yeğdir.	Melius est circumire sentim, quam sinere se morderi a lupo.
30	Ķuş var eti yenür, Ķuş var et yedirir.	Sunt aves, quarum caro comeditur; sunt aves, quibus carnem comedendam dant.

¹⁴ Kelime “دلتك” şeklinde yazılmıştır.

31 [v. 86a]	Çırk serceden bir börek olmaz.	Ex quadraginta passeribus non fit artocreas.
32	Çarda gez, eŒeriñ belli itme.	Ambula in nivibus, et vestigium tuum non fac notum.
33	Çurt kocayınca köpeğini maŒarası olur.	Si lupus consenuerit, ludibrium canis fit.
34	Çırk yıl tavuk olmadan bir gün Ħoros olmak yeğdir.	Praestat una die gallum esse, quam gallinam quadraginta annis.
35	Çurbağa varağ varağ demiş. ¹⁵	Rana dixit: lente, lente.
36 [v. 86b]	Çazan kazana götün çara demiş.	Cacabus cacabo dixit: niger est podex tuus.
37	Çara gözün eŒeği tağda öldi, maħalleye zarar oldu.	Asinus morionis mortuus in monte est, et totam plateam damno affecit.
38	Çoñşunuñ tavuğu kaz görünür.	Gallina vicini anser videtur.
39	Çoyun olmadığı yerde keçiye ‘Abdü’l-Raħman Çelebi dirler.	Ubi non inveniuntur verveces, caprae vocantur Abdallah çelebi.
40	Çaşâb dükkânında her koyun kendi bacağından aşılır.	In officina lanionis quivis vervex per pedes suos appenditur.
41 [v. 87a]	Çarga boğ yemekle deñiz murdâr olmaz.	A corvo stercus edente, mare non fit turbidum.
42	Çaçan balık büyük olur.	Quando piscis magnus evadet.
43	Çaygulya şöħbet Ħarâmdir.	Cum moesto colloquium illicitum est.
44	Çaçan da Allah dir, kovan da.	Qui fugit, et qui eum prosequitur dicunt: Deus!
45	Çan eyleme, çânün eyle.	Sanguinem ne fac, legem observa.
46 [v. 87b]	Çuyuyı boyunca kaz.	Puteum juxta profunditatem suam fode.
47	Çayış bilür çekdüğini.	Corium scit, quid patiat.
48	Çül çengelsiz, muħabbet engelsiz olmaz.	Rosa sine spinis, amor sine aemulo non est.
49	Çöñlek çaftândan yakındır.	Indusium veste propius est.
50	Çörleriñ arasında sen daħi gözün çapa.	In medio caecorum, tu etiam oculum tuum claude.
51 [v. 88a]	Çör kuşuñ yuvası Tañrı yapar.	Coecae avis nidum Deus facit.
52	Çiceniñ çarnı büyük, kim bilür yarın ne doğar.	Noctis venter magnus, quis scit, quid cras sit paritura.
53	Çöñül kimi sever ise güzel odur.	Si mens aliquem amat, is pulcher est.
54	Çesilen baş bitmez.	Abcissum caput non crescit.
55	Çörinen köye çulağuz istemez.	Ad pagum, qui videtur, dux non est necessarius.

¹⁵ Latince çevirisi “Çurbağa demiş ki: yavaş, yavaş” şeklindedir.

FRANZ VON DOMBAY'IN (1758-1810) TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER DERLEMESİ

56 [v. 88b]	Köpeksiz köyi bulduñ, değneksiz gezersin.	Sine cane pagum invenisti, sine baculo ambulas.
57	Giceler yüküklidir.	Noctes sunt molestae.
58	Gün doğmadan neler doğar.	Ante diei ortum, quanta nascuntur.
59	Gözden ırak olan gönülden dañı ırak olur.	Procul ab oculis, etiam procul a corde.
60	Güli seven dikenini de sever.	Rosam amans, spinam etiam amat.
61 [v. 89a]	Kedi yetişemediği ete murdâr dir.	Catus carni, quam attingere nequit, dicit: immunda est.
62	İki el bir baş için.	Duae manus pro uno capite.
63	Gelmek irâdet, gitmek icâzet.	Venire voluntatis, abire facultatis est.
64	Gelmeniñ var gitmesi bildiñ tamâm, gitdi gelmek geldi gitmek ve'l-selâm.	Omne venire habet suum abire, scis perfecte; transiit venire, venit abire; pax tibi.
65	Kem akça şâhibi, kem söz şâhibi.	Malus possessor pecuniae, malus verbi sui executor est.
66 [v. 89b]	Köpeğin çakşırı olmaz.	Caligae non conveniunt cani.
67	Kör odur ki bir düşdiği kuyuya bir dañı düşer.	Caecus ille est, qui in puteum rursus labitur, in quem jam ceciderat.
68	Kör at kazığına dolaşır gibi sende bize dolaşma.	Ne ita nos circumeas, uti equum caecus palum suum.
69	Köpek ısla[n]dıqça murdâr olur.	Canis, quanto magis se humectat tanto spurcior fit.
70	Kimisi işden ayrılır, kimisi dişden. ¹⁶	Quidam se separant a labore, et quidam a dentibus, i.e. a victu.
71 [v. 90a]	Kiminiñ devesi, kiminiñ du'âsı.	Unus de camelo, et alter de precibus cogitat.
72	Gice olmayınca gündüz olmaz.	Nisi nox fiat, dies non se aperiet.
73	Güneşden lekke sığmaz. ¹⁷	Sol maculas non habet.
74	Gâvuruñ 'aklı mahkmeden çıkdıkdan soñra gelür.	Intellectus infidelis non venit, nisi postquam e praetorio exierit.
75	Kişi alacağını almayınca vireceğini viremez.	Homo non potest solvere, quod debet, nisi acceperit, quod illi debetur.
76 [v. 90b]	Kimine hay hay, kimine vay vay.	Cuidam hai hai, cuidam vai vai.
77	Gör kenârı bez al, gör anasın kız al.	Tela fimbriam aspice, et eme, Matrem intueri, et filiam in uxorem duc.
78	Görmedim bilmem, işitmedim söylemem.	Non vidi, nescio, non audivi nihil dico.
79	Görmedim bilmem, almadım virmem.	Non vidi nescio, non accepi neque do.

¹⁶ Latince çevirisi "Kimi işten ayrılır, kimi dişten, yani yemekten" şeklindedir.

¹⁷ Latince çevirisi "Güneşin lekesi yoktur" şeklindedir.

80	Kendi düşen ağlamaz.	Ipsemet cadens non flet.
81 [v. 91a]	Keskin sirkenin kabına zararlı var.	Vas fortis aceti damnum patitur.
82	Giceler gebedir.	Noctes sunt gravidæ.
83	Kör ölü, badem gözli olur.	Coecus moritur, et amygdala oculos acquirunt.
84	Keçiye cân kaygusu, kaşâba yağ.	Capra moerorem patitur ob vitam suam, lanio vero propter oleum.
85	Kel başa cimşir tarâk yakışır.	Porriginoso capiti pecten buxens convenit.
86 [v. 91b]	Kem günün tedârikini gör, hoş çıkarsa baht seniñ.	Infaustæ dici euram gere, si felix fuerit, sors tua erit.
87	Kel ‘ilâc bulsa başına sürer.	Si porriginosus medicinam invenerit, capiti suo imponit.
88	Kesemediğın eli öb, alnına ko.	Manum, quam abscindere non potes, osculare, frontique impone.
89	Leyleğın ‘ömrü lak lak ile geçer.	Ciconia vitam suam transigit clamando: lak lak.
90	Lâf iğdiñ yarısıdır.	Garrulitas dimidium est juvenis.
91 [v. 92a]	Misâfire ikrâm vâcibdir.	Hospiti honor convenit.
92	Merkeb büyüdüğe semeri küçük olur.	Asinus, cum crescit, clitellæ ejus parvæ fiunt.
93	Mâlı vâr mı şordılar, ib ib, Allah Allah. ¹⁸	Estne dives? interrogaverunt, Funem habet, et in deo.
94	Minâreyi çalan kılın hâzırlar.	Qui furatur turrim ecclesiae, praeparat sibi tegmen.
95	Mikdârsıza mikdârın göstermek, öksüze kaftân giydirmek.	Homini vili vilitatem suam ostendere, idem est ac orphanum veste induere.
96 [v. 92b]	Misk götüren râyihâsın saklayamaz.	Qui gestat moschum, odorem illi us occultare nequit.
97	Maşlahatlarıñ hayrîsi ortası.	Mediocritas optima est.
98	Meyhânci gâzel almaz. ¹⁹	Caupo pecuniae loco carmina non acceptat.
99	Mızrâk çuvala sığmaz.	Lancea non intrat in saccum.
100	Misâfir misâfiri sevmez, ev şâhibi ikisini sevmez.	Parasitus parasitum odit, et pater familias ambos.

Proverbia Turcica Quadraginta [Kırk Türk Atasözü]

	TÜRKÇE	LATİNCE
1 [v. 95a]	Ne Şâmıñ şekeri, ne ‘Arabiñ kara	Nec saccharum damasci, nec mauri vultus

¹⁸ “İp ip, Allah Allah” deyimi, “kendini asmak isteyecek kadar kötü durumda olmak” anlamına gelmektedir; bkz. Kieffer ve Bianchi (1835: 1:152).

¹⁹ Latince çevirisi “Meyhaneci para yerine gâzel almaz” şeklindedir.

FRANZ VON DOMBAY'IN (1758-1810) TÜRKÇE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER DERLEMESİ

	yüzi.	niger.
2	Nerede diş ağrır, anda dil dokunur.	Ubi dens dolet, ibi lingua impingitur.
3	Naş[î]biñ var ise gelür Yemenden, naş[î]biñ yogise düşer dehenden.	Si fatum tuum fuerit, veniet ex arabia felici; si autem sortem non habes, cadit ex ore tuo.
4	Ne şeytânı gör, ne yüzüne tükür.	Nec diabolium intuere, nec in vultum ejus spue.
5	Viresiye şarâb içen iki kerre sarhôs olur.	Qui vinum bibit gratis, bis ebrius fit.
6 [v. 95b]	Her bir şakaldan bir kıl koparsañ büyük bir şakal olur.	Si ab omni barba pillum evelleris, magna barba evadet.
7	Her gün papaz pilâv yemez.	Monachus non comedit quotidie oryzam coctam.
8	Her ziyân bir fen, ne ziyân dükenür ne fen.	Omne damnum fraus est, nec damnum, nec fraus finem habet.
9	Her gün bayrâm değil.	Omnis dies non est festus.
10	Her şabırda bir hayır var.	In omni patientia aliquid boni est.
11 [v. 96a]	Hindistân fili sivri siñekden kayırmaz.	Elephas indicus culicem non curat.
12	Her şey karar ile.	Omnis res cum mensura.
13	Her ağlamanın bir gülmesi var.	Omne flere habet suum ridere.
14	Her 'usrdan soñra bir yüsür vardır.	Postquamvis difficultatem habetur facilitas.
15	Herkes ne iderse kendüye.	Quidcunque aliquis facit, sibi facit.
16 [v. 96b]	Her ğoros boğluğunda öter.	Quivis gallus in fimeto suo cantat.
17	Her şeyi zeyt yağı gibi üste çekersin.	Omnem rem olei instar sursum trahis.
18	Yarar at mahmûza ihtiyâcı yok.	Equus generosus non indiget calcari.
19	Yapu taş yerde kalmaz.	Lapis fabricae in loco non remanet.
20	Yalnız taş ile divâr olmaz.	Solum cum lapide murus non potest fieri.
21 [v. 97a]	Yapça yapça giden büyük tağı aşabilür.	Cunctanter iens, magnum montem superare potest.
22	Yürük at yemin artırır.	Velox equus pabulum suum auget.
23	Ya devlet başa, ya kuzgun leşe.	Aut fortuna capiti, aut corvus cadaveri.
24	Yuvarlanan taş temel tutmaz.	Lapis rotatus pro fundamento adhiberi non potest.
25	Yırtıcı kuşun 'ömri azdır.	Avis rapacis vita brevis est.
26 [v. 97b]	Yarınki tavukdan bugünkü piliç yeğdir.	Hodiernus pullus melior est crastina gallina.
27	Yumurta alan şarısın bulmaz.	Qui ovum emit, flavum illius non invenit.

28	Ya deve, ya deveci. ²⁰	Aut camelus, aut camelarius morietur.
29	Yolu yol ile, ormanı balta ile. ²¹	Viae cum via, siloae cum securi obviandum.
30	Yemişin iyüsin toñuz yer.	Fructus optimos manducat porcus.
31 [v. 98a]	Yolcu yolda yakışır.	Viator sit in via.
32	Yağmurlu günde tavuğa şu virmeğe beñzer.	Hoc idem est, ac pluviosa die pullis aquam dare.
33	Yüzmek öğrenmeden dalğıçlığa heves itme.	Antequam natate discas, arte urinatoris te delectare noli.
34	Yalın ayak, başı kabak, böyle gider.	Pergit nudis pedibus, et capite calvo.
35	Yiyen bilmez, doğrayan bilür.	Comedens nescit, conscindens scit.
36 [v. 98b]	Yat yalnız, kalk yalnız, andan eyü şafâ yok.	Dormi solus, sta solus, majus delectamentum haberi nequit.
37	Yalnız olta ile balık tutulmaz.	Solo hamo piscis non capitur.
38	Yaz da var, kış da var.	Datur aestas, et hiems.
39	Yüz yüzden utanur.	Vultus erubescit a vultu.
40	Yağmurdan çıktım doluya uğradım.	Exivi e pluvia, et obviam veni grandini.

Kaynaklar

- DOMBAY, Franz von, (1800), *Linguae Mauro-Arabicae juxta vernaculi idiomatus usum*, Viyana: Camesina.
-, (1804), *Grammatica linguae Persicae*, Viyana: Albertum Camesina.
- EBU MEDİNİ Mauri Fessani, (1805), *Sententiae quaedam Arabicae*, (Hazırlayan: F. Dombay), Viyana: Antonii Schmid.
- KIEFFER, Jean-Daniel, ve Thomas-Xavier BIANCHI, (1835), *Dictionnaire Turc-Français*, 2 cilt, Paris: Imprimerie Royale.
- SCHMIDT, Jan, (2000), *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands: Volume One*, Leiden: Leiden University Library.
-, (2002), *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, 2 cilt, İstanbul: ISIS.
-, (2011), *A Catalogue of the Turkish Manuscripts in the John Rylands University Library at Manchester*, Leiden: Brill.
- STEIN, Heidi, (2000), “17. Yüzyıla Ait Bir Türk Atasözü Koleksiyonu”, (Çeviren: V. Coşkun), *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, I, 2: 263-291.

²⁰ Latince çevirisi “Ya deve, ya deveci ölecek” şeklindedir.

²¹ Latince çevirisi “Yola yol ile, ormana balta ile karşı koymalı” şeklindedir.